

stichting
Kastelen
Buitenplaatsen
Landgoederen

Ithakaprijs 2021

Juryrapport

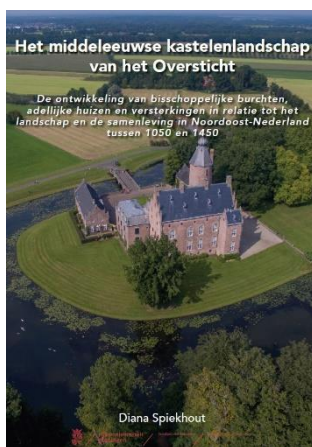

Ithaka

Prijs & Stipendium

Nu de Ithakaprijs voor de zevende keer uitgereikt gaat worden, heeft voor de jury de literatuur over Nederlandse kastelen, historische buitenplaatsen en landgoederen al bijna vertrouwd geworden contouren aangenomen. Het meest talrijk zijn de fraai verzorgde monografieën over één huis, de bouwgeschiedenis, de vaak bijna teloorgang en de recent uitgevoerde restauratie, die het huis zo mooi maakt als het nooit was. Tegenwoordig hoort bij de geschiedenis van het huis ook de geschiedenis van de verschillende deftige of minstens rijke families die er gewoond hebben en is er ook steeds meer aandacht voor de natuurwaarde van het park.

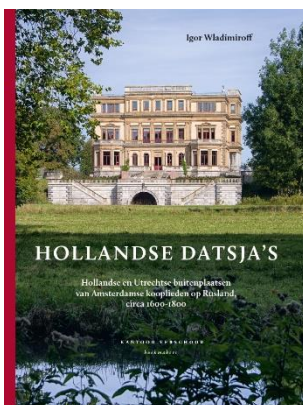
In het verlengde van de aandacht voor de huizen ligt het in kaart brengen van de collectiviteit van vooral buitenplaatsen, bijvoorbeeld langs de Vecht of de Vliet, soms ook als een evocatie van een verloren gegane collectiviteit, zoals in de Purmer of de Beemster, waar nauwelijks meer een buitenplaats te vinden is. Meer zuiver wetenschappelijk zijn er dan de studies die nauwkeurig in kaart brengen wat er was en waarom het ontstond en ook weer verdween. Meer recent is er ook de aandacht voor het dagelijkse leven op een landgoed, met niet alleen aandacht voor de adellijke familie, maar ook voor de pachters en de mensen in hun dienst. Van die kleine lokale verbindingen van afhankelijkheid en verplichting is vrijwel niets meer over en dat roept het verlangen op te weten hoe het 'echt' was. Heel weinig mensen kunnen daar uit eigen ervaring nog iets over vertellen.

We beginnen bij de inzendingen voor de Ithakaprijs 2021 met de wetenschap en ook vroeg in de tijd. Diana Spiekhout beschrijft en analyseert de ontwikkeling van het kastelenlandschap van Oversticht, ongeveer overeenkomend met het huidige Overijssel, vanaf de elfde tot en met de vijftiende eeuw. In meer dan 800 ook nog dichtbedrukte pagina's, een voor een proefschrift tegenwoordig ongebruikelijke omvang, biedt zij niet alleen een complete en gedetailleerde catalogus van de meer dan 130 kastelen en burchten die daar ooit gestaan hebben en er ten dele nog staan, maar weet zij ook de gebouwen in hun landschappelijke, economische, culturele, sociale en militaire omgeving te plaatsen. Een werkelijk indrukwekkende prestatie. Zij ontwikkelt een nieuw methodologisch en theoretisch kader voor de kastelenkunde, verfijnt de nomenclatuur en vergelijkt de ontwikkeling in het gebied van het prinsbisdom Utrecht met vergelijkbare gebieden in het buitenland. Zeker geen gemakkelijke literatuur, maar met het proefschrift van Taco Hermans over middeleeuwse woontorens vormt de dissertatie van Diana Spiekhout een stevige basis voor de moderne Nederlandse kastelenkunde.

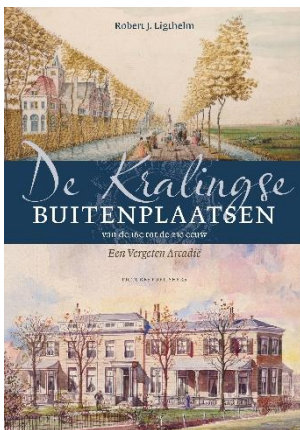

Als we vervolgens in de tijd de sprong maken naar de negentiende en twintigste eeuw, dan zijn de kastelen en burchten van de Middeleeuwen vaak nog steeds te herkennen in de locatie van grote en kleine landgoederen en buitenplaatsen, soms al eeuwen in bezit van dezelfde familie. Brand Overeem en Bert Paasman geven in 'Het land van de jonker. Uit de tijd van diensten en gunsten' een uniek portret van een wereld, beter gezegd van lokale samenlevingen, die in die vorm niet meer bestaan. Niet, zoals zo vaak, het landhuis is het uitgangspunt, maar een adellijke familie en haar entourage van pachters, tuinbazen, landarbeiders, dagloners, jachtopzieners en rentmeesters. Stijlvol geïllustreerd met eigentijdse foto's in zwart-wit schilderen Overeem en Paasman in rijke kleuren het bijzondere leven van de wat in Engeland 'landed gentry' genoemd wordt, wonend op het land en met de jacht – op klein wild overigens - als jaarlijks hoogtepunt, maar tegelijkertijd ook al stedelijk in leefstijl en zelfs deel uitmakend van een internationale adellijke – dat altijd wel – jet set. Op het landgoed wonen en leven al generaties lang families van eenvoudige, ongeschoolde mensen in een inderdaad door 'diensten en gunsten' bepaalde afhankelijkheid. De fysieke nabijheid tot de adellijke familie was net zo groot als de sociale afstand. Ieder kende zijn plaats. De heren en dames waren minzaam, de pachters en het personeel vooral behoedzaam in het contact met de Familie.

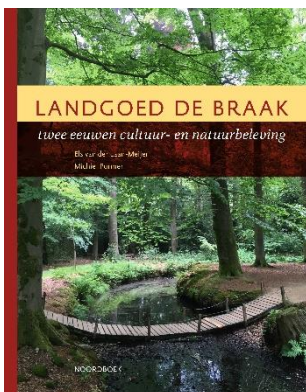

De landed gentry vinden we vooral terug in het oosten van Utrecht, in Gelderland en Overijssel. In Holland was weinig oude adel en nog minder grootgrondbezit te vinden. Geen landgoederen, maar buitenplaatsen van rijk geworden stedelingen, die rijk gebleven een in leefstijl van de adel nauwelijks te onderscheiden patriciaat gingen vormen. De Amsterdamse buitenplaatsen langs de Vecht zijn het symbool van deze ook internationaal unieke ontwikkeling geworden. Igor Wladimiroff heeft aan de dikke stam van de literatuur over dit onderwerp een bijzondere nieuwe loot toegevoegd: 'Hollandse datsja's', een fraai geïllustreerd overzicht van de vaak grootse buitenplaatsen die door Amsterdamse kooplieden gebouwd konden worden dankzij hun lucratieve handel op Rusland. Na een informatieve inleiding over de aanzienlijke omvang van deze handel, lang voor tsaar Peter de Grote naar Amsterdam en Zaandam kwam, schetst Wladimiroff aan de hand van de geschiedenis en de Russische avonturen van de stichter en zijn familie de ontwikkeling en

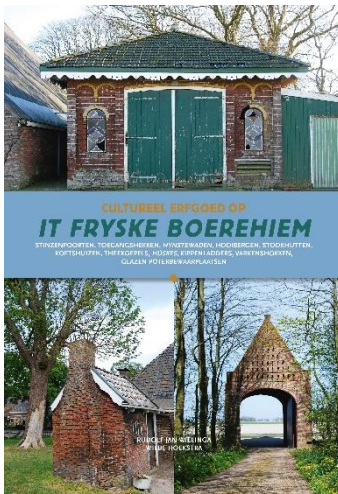
helaas vaak ook het verval en de ondergang van zo'n 35 afzonderlijke buitenplaatsen, verspreid over Holland en Utrecht. Niet helemaal terecht, want gebouwd zonder in Rusland verdiend geld, siert de negentiende-eeuwse paleisachtige versie van het huis Elswout het omslag. Net als in Rusland zelf laat het wel zien dat een datsja niet per definitie een simpel huisje buiten hoeft te zijn.

Rotterdam was in de zeventiende eeuw een bescheiden havenstad, maar ook daar hadden rijke burgers graag een mooie eigen plek buiten de drukte en de stank van de stad. Die plek vonden, beter gezegd maakten ze, ten oosten van de stad, in het gebied van Kralingen en het oude kasteel Honingen. 'Een vergeten Arcadië', noemt Robert Ligthelm het, een grotendeels ook verdwenen Arcadië trouwens, want de stad heeft de buitenplaatsen ingehaald, de parktuinen in straten veranderd, terwijl bijna alle huizen gesloopt zijn of tot bedrijf omgebouwd. 'De Kralingse buitenplaatsen' is gebaseerd op heel veel eigen onderzoek van en verrijkt met bijzondere foto's en documenten gevraagd en gekregen van de huidige nakomelingen van de eigenaren. Van de 40 huizen die Ligthelm beschrijft zijn er nog maar vier over. Zijn boek is letterlijk en figuurlijk een monument voor een vrijwel onbekend gebleven deel van de geschiedenis van Rotterdam en haar patriciaat.

Ten zuiden van de belangrijkste stad in het noorden, Groningen, ontstond later dan in Holland en Utrecht een bescheiden reeks van buitenplaatsen en landschapsparken bij Paterswolde en in het stroomgebied van de Drentsche Aa en het Eelderdiep. Els van der Laan-Meijer en Michiel Purmer wijdden een mooie studie aan het 'Landgoed de Braak'. In 1920 was dit de eerste buitenplaats met park dat aangekocht werd door Natuurmonumenten. Daarmee werd voorkomen wat elders al zo vaak was gebeurd: het park wordt geveild en opgedeeld in kavels voor de bouw van huizen. Juist voor 'de Braak' zou dit het verlies van de al bestaande functie als publiek toegankelijk wandelpark betekenen. Dat was ook de belangrijkste reden voor Natuurmonumenten om tot aankoop over te gaan en Van der Laan en Purmer laten mooi zien waarom we daar een eeuw later alleen nog maar meer dankbaar voor moeten zijn.

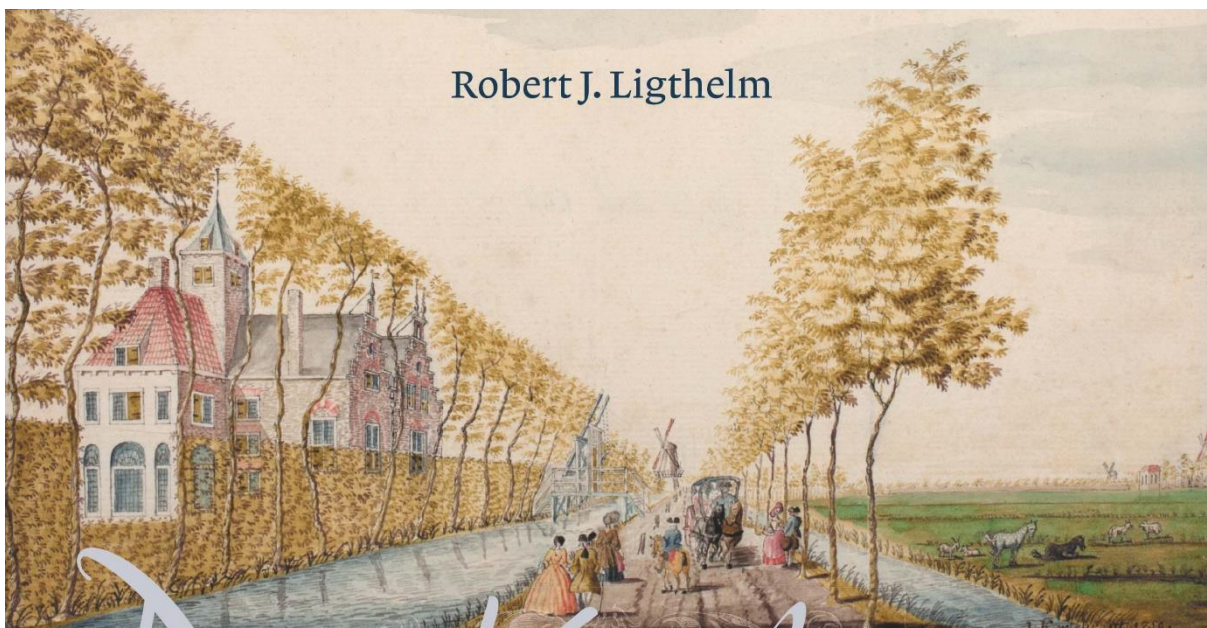

In alle opzichten ver verwijderd van de lustwarandes van de welgestelden vinden we in 'It Fryske Boerehiem' van Rudolf Jan Wielinga en Wiebe Hoekstra een goed gedocumenteerd overzicht van wat er op het Friese platteland nog aan toegangshekken, koetshuizen, varkenshuizen, bakhuisjes en toiletten rest. Rest inderdaad, want helaas is wat er nog rest van dit culturele erfgoed vaak in slechte staat en allerminst verzekerd van een toekomst, omdat voor de restauratie zelden subsidie is te krijgen. 'Gelukkig hebben we de foto's nog', dat kan hier inderdaad met recht worden gezegd.

De jury van de Ithakaprijs, Yme Kuiper, Marcel van Ool, Juliette Jonker – Duynstee, René Dessing en Paul Schnabel, heeft in haar keuze voor het prijswinnende boek ook meegewogen in hoeverre het om – zoals in de voorwaarden staat – een 'voor iedereen toegankelijk gepubliceerd' werk gaat. Dat sluit zeker niet uit, integendeel zelfs, dat er veel onderzoek en archief-en literatuurstudie aan het boek ten grondslag ligt, maar passend bij de publieke zichtbaarheid en gelukkig vaak ook toegankelijkheid van de monumenten van cultuur en natuur voor het behoud waarvan de SKBL zich inzet, vinden we als jury ook de toegankelijkheid van boeken daarover belangrijk. Moeilijker ligt het met de zichtbaarheid, althans voor de jury, want de meeste publicaties zijn ruim en rijk geïllustreerd. Daarin onderscheiden ze zich meestal niet van elkaar en dat is voor de jury weer een probleem.

We zijn er toch uitgekomen. Onze keuze is dit jaar gevallen op een boek, dat een bijna onbekend, want ook grotendeels verloren gegaan ensemble van landschapsparken en buitens weer zichtbaar maakt. Het boek biedt een mooie balans tussen familiegeschiedenissen, bouwhistorie en parkaanleg in een longitudinaal perspectief waarin we ook zien hoe het ondanks stadsontwikkeling en industrialisering hier en daar toch lukt een moderne versie van Arcadië in stand te houden of te herontwikkelen. Het boek is gebaseerd op grondig archiefonderzoek, interviews met bewoners en voormalige bewoners, levendig geschreven en goed gedocumenteerd. De schrijver is geen man van het vak, maar een amateur in de oorspronkelijke betekenis van het woord, al van jongs af aan geboeid door kastelen en buitenplaatsen en na zijn pensionering als vrij man eindelijk in de gelegenheid om dat vorm te geven in een bijzonder fraai uitgegeven en uiteraard rijk geïllustreerd boekwerk. Het eerste grote onderzoek en het eerste grote overzichtswerk over dit op het eerste gezicht onherkenbaar veranderde gebied, dat dankzij dit boek nu toch weer veel van zijn oude en gelukkig toch ook nog iets van zijn behouden schoonheid kan laten zien. De zevende Ithakaprijs gaat naar Robert Ligthelm voor '**De Kralingse buitenplaatsen van de 16^e tot de 21^e eeuw**'.

Robert J. Ligthelm

De Kralingse BUITENPLAATSEN

van de 16e tot de 21e eeuw

Een Vergeten Arcadië

PICTURES PUBLISHERS

